

**М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык
илимий - изилдөө университети**

«Кыргызстан Эл аралык университети» Академиялык консорциуму

Диссертациялык кеңеш Д 08.24.697

Кол жазма укугунда
УДК.:339.543.2:339.543.622(575.2)

Амангельдиев Данияр Джолдошевич

**Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу
органдарынын финансылык ресурстарын стимулдаштыруу жана
оптималдаштыруу (Чүй облусунун шаарларынын мисалында)**

08.00.10 – финансы, акча жүгүртүү жана насыя

экономика илимдеринин кандидаты
илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

Авторефераты

Бишкек – 2025

Диссертациялык иш М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий - изилдөө университетинин С. А. Сулайманбеков атындагы финансы жана финансылык технологиялар кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчиси: **Кожошев Арзыбек Орозбекович**
экономика илимдеринин доктору, профессор,
Евразия экономикалык комиссиясынын (ЕЭК)
министри

Расмий оппоненттери: **Есеналиева Бактыгуль Баховна**
экономика илимдеринин доктору, доцент, Ж.
Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университетинин банк иши жана салык салуу
кафедрасынын башчысы

Мурзалиева Элнура Идирисбековна
экономика илимдеринин кандидаты, Кыргыз
мамлекеттик техникалык университетинин
финансы, анализ жана эсеп кафедрасынын
доценти. И. Раззаков

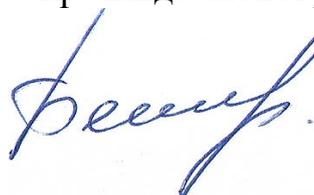
Жетектөөчү уюм: К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик
университетинин каржы, банк иши жана салык
салуу кафедрасы (720031, Кыргыз
Республикасы, Бишкек ш., Жукеев Пудовкин
көчөсү, 34)

Диссертациялык ишти коргоо 2025 - жылдын 25 – апрелинде саат 11.00дө М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий - изилдөө университетине жана “Кыргызстан Эл аралык университети” Академиялык консорциумга караштуу экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 08.24.697 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Тоголок Молдо көч., 58. Диссертациянын видеоконференциясына кирүү үчүн шилтеме: <https://vc.vak.kg/b/082-s27-wxr-tw8>

Диссертациялык иш менен М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий - изилдөө университетинин (720033, Бишкек ш., Тоголок Молдо көч., 58), “Кыргызстан Эл аралык университети” Академиялык консорциумдун (720001, Бишкек ш., Чуй просп., 255) китепканаларынан жана ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын расмий сайтынан таанышууга болот https://stepen.vak.kg/diss_sovety/d-08-24-697/.

Автореферат 2025-жылдын 24- апрелинде жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
экономика илимдеринин
кандидаты, доцент

Байтерекова Г.С.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Шаардык жергиликтүү бюджеттер бюджеттик жөнгө салуу системасынын маанилүү курамдык бөлүгү, ошондой эле мамлекеттин финансылык жана бюджеттик саясатынын натыйжалуу куралы болуп саналат. Шаардын административдик-аймактык бирдиктеринин экономикалык жана социалдык инфраструктурасынын абалы алардын түзүлүшүнүн сапаттык деңгээлине жараша болот.

Шаардык жергиликтүү бюджеттердин иштешинин жана өнүктүрүүнүн көйгөйлөрү, аларды жөнгө салуу жана стимулдаштыруу системасы ата мекендик окумуштуулар А. О. Кожошевдин, (“Кыргыз Республикасындагы бюджеттик мамилелерди жөнгө салуу”), А. С. Сарыбаевдин (“Кыргыз Республикасынын экономикасындагы мамлекеттик финансы”), Т. Ю. Жолдошеванын (“Мамлекеттик финансыны башкарууда финансылык көзөмөлдүн ролу”), И. И. Исаковдун (“Кыргызстандагы жергиликтүү өз алдынча башкаруунун экономикалык жана финансылык негиздери”) ж.б. эмгектеринде баяндалган.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун финансылык ресурстарын стимулдаштырууну жана оптималдаштырууну финансылык жактан колдоо маселелерин тигил же бул формада изилдеген илимий эмгектерде жергиликтүү бюджеттерди түзүүнүн жана пайдалануунун методологиялык, институционалдык жана уюштуруучулук аспектилерин аныкталат жана жалпыланат, алардын иштешинин жалпы тенденциялары каралат. Ошол эле учурда кирешелерди жана чыгашаларды оптималдаштыруу, жергиликтүү бюджеттердин өздүк кирешелерин заманбап талаптарга жооп бере турган деңгээлде калыптандыруу маселелери жетиштүү изилденген эмес. Мамлекеттик бюджет тутумунун деңгээлдеринин ортосунда киреше жана чыгаша ыйгарым укуктарын оптималдуу бөлүштүрүү, алардын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын реалдуу финансылык мүмкүнчүлүктөрүнө жана киреше базасына шайкеш келүү көйгөйлөрү терең изилдөөгө муктаж.

Изилдөө темасынын актуалдуулугу алдыга коюлган милдеттерди чечүү менен аныкталат жана заманбап шарттарда мамлекеттин натыйжалуу финансылык саясатын калыптандыруунун зарылдыгын болжолдойт, ал өз кезегинде бул маселени чечүүнүн теориялык жана методологиялык ыкмаларын так негиздөөнү талап кылат.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, негизги илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү ири илимий иштер менен байланышы. Диссертациялык иш Кыргыз Республикасын 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасынын, 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясынын, 2020-жылга чейинки мезгилге Кыргыз Республикасынын Экономикасын өнүктүрүүнү инновациялык модернизациялоо стратегиясынын, 2035-жылга чейинки мезгилге Кыргыз Республикасынын Экономикасын өнүктүрүүнү инновациялык модернизациялоо концепциясынын алкагында аткарылган.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациянын негизги максаты болуп жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын финансылык ресурстарынын ишинин натыйжалуулугун жана анын макроэкономикалык көрсөткүчтөргө тийгизген таасирин жогорулатуу боюнча системалуу теориялык жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу саналат.

Изилдөөнүн максатына ылайык диссертацияда төмөнкүдөй милдеттер коюлган:

1. региондук финансылык ресурстарды стимулдаштыруунун илимий-теориялык негиздерин изилдөө, анын экономикалык жана финансылык маңызын, рынок экономикасын мамлекеттик жөнгө салуудагы ролун ачып берүү;
2. муниципалитеттердин финансылык ресурстарын оптималдаштыруу боюнча чет өлкөлүк тажрыйбаны карап чыгуу;
3. экономиканы өнүктүрүүнүн заманбап этабында чакан шаарлардын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын финансылык ресурстарына комплекстүү талдоо жүргүзүү жана анын макроэкономикалык көрсөткүчтөргө тийгизген таасирине системалуу баа берүү;
4. жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын финансылык ресурстарын сапаттуу өнүктүрүүгө тоскоол болгон көйгөйлөрдү жана тобокелдиктерди изилдөө;
5. чакан шаарларда жергиликтүү өз алдынча башкаруунун финансылык, насыялык жана инвестициялык механизмдерин өнүктүрүүнүн негизги багыттарын сунуштоо;
6. чакан шаарларды финансылык өнүктүрүү стратегиясын иштеп чыгуу;
7. 2030-жылга чейинки мезгилге Чүй облусунун шаарларынын финансылык ресурстарын оптималдаштыруунун орто мөөнөттүү болжолун түзүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы шаардык муниципалитеттердин финансылык ресурстарын стимулдаштыруу, оптималдаштыруу жана экономикалык өнүгүүнүн циклдик мүнөзүн талдоонун негизинде макроэкономикалык параметрлерге таасир этүүдө турат.

Диссертациялык иште изилдөөнүн илимий жаңылыгын чагылдырган төмөнкүдөй негизги илимий натыйжалар алынды жана коргоого сунушталды:

- региондук финансы ресурстарын стимулдаштыруунун илимий-теориялык негиздери изилденди, алардын экономикалык жана финансылык маңызы жана рынок экономикасын мамлекеттик жөнгө салуудагы ролу аныкталды;
- муниципалитеттердин финансылык ресурстарын оптималдаштыруу боюнча чет мамлекеттердин тажрыйбасы жалпыланды жана пайдаланылды;
- чакан шаарлардагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын финансылык ресурстарына жана анын экономикалык өнүгүүнүн азыркы этабында макроэкономикалык көрсөткүчтөргө тийгизген таасирине комплекстүү талдоо жүргүзүлүп, системалуу баа берилди;
- муниципалитеттерди каржылоодо фискалдык саясатты сапаттуу өнүктүрүүгө тоскоол болгон көйгөйлөр жана тобокелдиктер иликтенди;

- фискалдык саясатты иштеп чыгуунун механизмдерин өркүндөтүүнүн негизги багыттары иштелип чыкты;
- орто мөөнөттүү келечекте макроэкономикалык көрсөткүчтөргө тийгизген таасирин эске алуу менен чакан шаарларды финансылык өнүктүрүү Стратегиясы сунушталды;
- Чүй облусунун шаарларынын финансылык ресурстарын оптималдаштыруунун 2030-жылга чейинки орто мөөнөттүү болжолу иштелип чыкты.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын финансылык ресурстарын стимулдаштыруу жана оптималдаштыруу боюнча изилдөөнүн алынган натыйжалары мамлекеттик органдар тарабынан республиканын стратегиялык өнүгүүсүндө финансылык потенциалды калыптандырууга багытталган мамлекеттик программаларды иштеп чыгууда жана ишке ашырууда пайдаланылышы ыктымал.

Диссертациялык изилдөөдөн алынган негизги жоболор жана натыйжалар республиканын жогорку окуу жайларында экономикалык багыттары боюнча билим алган студенттер, магистранттар жана аспиранттар үчүн «Финансы саясаты», «Мамлекеттик жана муниципалдык финансы», «Мамлекеттик салык саясаты» дисциплиналары боюнча окуу-методикалык комплекстерди, окуу куралдарын жана программаларды иштеп чыгуу үчүн колдонулушу мүмкүн.

Алынган натыйжалардын экономикалык мааниси. Изилдөөнүн натыйжалары жогорку экономикалык мааниге ээ, анткени аларды колдонуу жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын финансылык ресурстарын пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатууга; жергиликтүү бюджеттердин киреше жана чыгаша бөлүгүн оптималдаштырууга, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын финансылык потенциалын чыңдоого өбөлгө түзөт, бул региондордун жана бүтүндөй республиканын туруктуу социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн негизи болуп калат.

Диссертациянын коргоо үчүн берилген негизги жоболору:

- Чакан шаарлардын жергиликтүү өз алдынча башкаруусунун финансылык, кредиттик жана инвестициялык механизмдерин өнүктүрүүнүн сунушталган негизги багыттары башкаруу ыкмаларын колдонуу менен чакан шаарларды андан ары өнүктүрүүнүн багыттарын тандоону камсыз кылат. Бул маселеде алдыңкы изилдөөчүлөрдүн оптималдуу жана натыйжалуу ыкма катары стратегиялык пландаштырууну тандоо боюнча пикирлери бири-бирине дал келет. Ага өтүү мамлекеттик жана муниципалдык башкаруунун бүткүл системасы үчүн «сапаттын» жаңы деңгээли гана эмес, шаар аймактарын мейкиндик өнүктүрүүнүн актуалдуу маселелерин чечүүнүн ийгиликтүү варианты дагы болуп саналат.
- Чакан шаарларды финансылык өнүктүрүү стратегиясы сунушталды, ал максаттарды жана милдеттерди аныктоону, финансылык ресурстарды башкаруунун жаңы критерийлерин иштеп чыгууну, чакан шаарлардын учурдагы финансылык абалына аналитикалык баа берүүнү эске алуу менен, шаарлардын кирешелеринин жана чыгашаларынын сметасын түзүү, чакан шаарлар үчүн

кошумча финансылык ресурстарды издөө көйгөйлөрүн чечүү, чакан шаарлардын финансылык абалынын болжолдорун түзүү жана өнүктүрүү стратегиясын ишке ашырууга мониторинг жүргүзүү боюнча стратегиялык иш-аракеттердин алгоритмин камтыйт.

– Орто мөөнөттүү мезгилге чакан шаарларды келечектүү өнүктүрүүнүн иштелип чыккан финансылык план-болжолу болжолдонгон кирешелерди эсептөө үчүн пландык мезгилди эсептөөгө мүмкүндүк берет, мында көрсөткүчтөр кирешенин ар бир булагы боюнча өзүнчө аныкталат.

Биз Чүй облусунун чакан шаарларынын финансылык ресурстарынын негизги макроэкономикалык көрсөткүчтөрүнө болжолдоону түздүк, салык, бажы, бюджеттик жана башка тармактык мыйзамдардын өзгөрүшүнө баа бердик, ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын бюджетинин киреше бөлүгүн салыктык башкаруунун деңгээлин эске алдык.

Изденип алуучунун жеке салымы чакан шаарлардын финансылык ресурстарынын таасирин теориялык жана практикалык жактан негиздөөдөн турат. Диссертациялык изилдөө процессинде изденип алуучу тарабынан илимий жана публицистикалык материалдарды, статистикалык жыйнактарды жана башкаларды изилдөөнүн негизинде системалуу илимий-экономикалык талдоо жүргүзүлгөн жана чакан шаарларды өнүктүрүүгө финансылык ресурстардын таасирине комплекстүү баа берилген. Теориялык жана методологиялык база чакан шаарларды каржылык өнүктүрүү Стратегиясын иштеп чыгуу үчүн негиз болуп кызмат кылды, Чүй облусунун чакан шаарларын өнүктүрүү боюнча ишке ашырылып жаткан финансылык ресурстардын таасирин стимулдаштыруу жана оптималдаштыруу, натыйжалуу механизмдерин иштеп чыгуу боюнча практикалык сунуштар берилди.

Изилдөө натыйжаларын апобациялоо. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жыйынтыктары жана корутундулары Кыргызстанда, Казакстанда, Россияда, Германияда, Кытайда, Австрияда өткөн эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференцияларда, форумдарда, кереге кеңештерде автордун сүйлөгөн сөздөрүндө жана баяндамаларында чагылдырылган, ошондой эле диссертациялык изилдөөнүн натыйжалары КР УАК тарабынан бекитилген ЖОЖ журналдарында жарыяланган.

Диссертациянын басылмаларда толук чагылдырылышы. Илимий изилдөөлөрдүн жыйынтыгы боюнча диссертациянын негизги жоболору жана натыйжалары изилденип жаткан тема боюнча ар кандай илимий жана мезгилдүү басылмаларда 9 баяндамада чагылдырылган. Анын ичинен 3 макала Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясы тарабынан сунушталган басылмаларда, 4 макала Россиянын илимий цитаталардын индексине кирген, 2 макала Scopus индекстөө системасына киргизилген илимий журналдарда жарыяланган, жалпы саны 206 баллды түзгөн.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертация кириш сөздөн, үч бөлүмдөн, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Иштин тексти компьютердик тексттин 153 бетинде берилген, 24 таблица жана 16 сүрөт камтылган.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугу, теманын негизги илимий программалар менен байланышы негизделген, изилдөөнүн максаттары жана милдеттери баяндалган, илимий жаңылыктын даражасы, иштин экономикалык жана практикалык мааниси аныкталган, ошондой эле диссертациялык изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздери жана натыйжалары такталган.

«Рыноктук экономика шартында муниципалдык түзүмдөрдүн финансылык ресурстарынын теориялык-методологиялык базасы» деп аталган биринчи главада региондук финансылык ресурстарды стимулдаштыруунун илимий-теориялык негиздери каралган, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын финансылык ресурстарын бөлүштүрүүнүн жана оптималдаштыруунун заманбап принциптери жана механизмдери, ошондой эле муниципалитеттердин финансылык ресурстарын оптималдаштыруу боюнча чет өлкөлүк тажрыйба изилденген.

Бөлүмдүн маңызы экономикалык өсүштү жөнгө салуу жана стимулдаштыруу процессинде финансылык ресурстарды жана инструменттерди пайдаланууну илимий-теориялык жактан негиздөөдө жатат, мында экономиканы жөнгө салуунун жана стимулдаштыруунун түшүнүгүнүн маани-маңызын жалпысынан көрсөтүү зарыл.

Финансылык жөнгө салуу ыкмаларынын ичинен финансылык методдор, анын ичинде:

- а) финансылык камсыздоо;
- б) финансылык жөнгө салуу;
- в) финансылык стимулдар олуттуу орунду ээлейт.

Илимий адабияттарда финансылык стимул түшүнүгүнүн берилишин карап көрсөк, анын жардамы менен социалдык-экономикалык өнүгүүнүн жана үнөмдөөнүн керектүү багытын жана темпин тандоо үчүн финансылык ресурстарды (финансылык ресурстардын фондуларын) түзүү жана пайдалануу процессинде мамлекеттик же региондук деңгээлде чарба жүргүзүүчү субъектилерге жана үй чарбаларына максаттуу таасир көрсөтүүчү принциптердин, методдордун, ыкмалардын жана каражаттардын системасы деп түшүнүлөт.

Региондордун экономикалык өнүгүүсүн жөнгө салуу жана стимулдаштыруу үчүн финансылык методдорду колдонуунун илимий-теориялык негиздерин төмөндөгүдөй көрсөтүүгө болот (1.1 - сүрөт).

Финансылык методдорду колдонуунун сунуш кылынган илимий-методологиялык негизи илимий-практикалык иш-чаралардын негиздүү комплексин түзүүгө мүмкүндүк берет, алардын синергетикалык эффектиси финансылык ресурстардын региондук деңгээлде концентрациялануусуна таасир этиши керек, аларды инвестициялык программаларга жана чарба жүргүзүүчү субъекттер, ошондой эле региондук бийлик органдары ишке ашырган долбоорлорго сарамжалдуу инвестициялоону камсыз кылууга тийиш.

1.1 - сүрөт. Финансылык методдорду колдонуунун илимий-теориялык негиздери

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Финансылык ыкмалардын комплекси зарыл финансылык инструменттер, финансылык рычагдар, стимулдар менен колдоого алынганда, окуяларды өнүктүрүүнүн негиздүү сценарийлерин эске алуу менен ишке ашырылганда жогорку натыйжага жетишүүгө болот.

1.2 - сүрөт. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын социалдык-экономикалык өсүшүнүн финансылык ыкмалары

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Региондук деңгээлде экономикалык өсүштү жана өнүгүүнү стимулдаштыруунун институционалдык тутумунда финансылык ресурстарды мобилизациялоонун, концентрациялоонун жана пайдалануунун каалаган синергетикалык эффектинге жетүү үчүн финансылык-чарбалык ишке таасир көрсөтүү үчүн кандай конкреттүү финансылык методдор, инструменттер, рычагдар жана стимулдар колдонулушу мүмкүн экендигин түшүнүү маанилүү.

Ушуга байланыштуу, биринчи кезекте, региондун социалдык-экономикалык өнүгүүсүн жөнгө салуучу жана стимулдаштыруучу колдонулган финансылык ыкмаларды ачып берүү зарыл (1.2 - сүрөт).

Региондук масштабда финансылык ресурстарды түзүү, концентрациялоо, жылдыруу жана пайдалануу методдорунун жыйындысы катары финансылык камсыздоо башкаруунун бардык формаларындагы жана түрлөрүндөгү уюмдардын финансылык-чарбалык ишмердүүлүгү аркылуу микроэкономикалык деңгээлде толугу менен ишке ашырылат.

1.1 - таблица. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын финансылык ресурстарын натыйжалуу жана жоопкерчиликтүү башкаруу принциптерин оптималдаштыруу

МАКСАТЫ	МИДДЕТТЕРИ	ОПТИМИЗАЦИЯЛОО
1	2	3
1. Региондук жана муниципалдык финансыларды башкаруунун сапатын оптималдаштыруу	1.1. Мыйзамдык жактан бекемделген, бирдиктүү принциптерге негизделген, мамлекеттик жана муниципалдык түзүмдөрдүн ортосундагы туруктуу жана болжолдонуучу финансылык мамилелер 1.2. Муниципалитеттердин чыгаша милдеттенмелерин жана кирешелерин тең салмактуу жана өз ара байланышта бөлүштүрүү 1.3. Региондук жана жергиликтүү бийлик органдары үчүн региондук (жергиликтүү) жамааттардын кызыкчылыктарына жана артыкчылыктарына негизделген бюджеттин чыгашаларын жана кирешелерин өз алдынча түзүү мүмкүнчүлүгү жана кызыкдарлыгы 1.4. Региондук жана жергиликтүү финансыны башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн стимулдардын болушу, финансылык тартипти жана мыйзамдын талаптарын сактоо	Муниципалдык түзүмдөр тарабынан финансылык каражаттарды чыгымдоо боюнча талаптардын сакталышын көзөмөлдөөнү ишке ашыруу Консолидацияланган бюджеттердин абалына жана райондук жана муниципалдык финансыны башкаруунун сапатына мониторинг жүргүзүү Райондук жана муниципалдык финансыны башкаруудагы алдыңкы тажрыйбаны жалпылоо жана жайылтуу Бюджеттик каражаттардын натыйжалуулугун жогорулатуу жана салыктык жана салыктык эмес кирешелерди көбөйтүү боюнча чаралар боюнча макулдашуулардын шарттарынын региондор боюнча аткарылышын көзөмөлдөө
2. Региондордун жана ЖӨБ органдарынын бюджеттеринин чыгымдарын биргелешип каржылоо	2.1. Мамлекеттик саясаттын артыкчылык укуктарына чыгашалардын шайкештиги	Чыгашаларды кошо каржылоого багытталган субсидияларды жана бюджеттер аралык башка трансферттерди бөлүштүрүү үчүн кийинки финансылык жылга бюджетти жана болжолдуу мезгилди мыйзам менен бекитүү
3. Муниципалдык түзүмдөрдүн ыйгарым укуктарын финансылык камсыздоо	3.1. Региондорго жана муниципалдык түзүмдөргө мамлекеттик бюджеттин субвенцияларынан чыгашалык милдеттенмелерди камсыздоо	Кийинки финансылык жылга мамлекеттик бюджетти жана субсидияларды бөлүштүрүүнүн болжолдуу мезгилин мыйзам менен бекитүү
4. Региондук жана муниципалдык түзүмдөргө мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөр	4.1. Бюджеттик төлөмдөрдү жүргүзүүнүн, бирдиктүү бюджеттик эсепти башкаруунун жана бюджеттик милдеттенмелерди эсепке алуунун натыйжалуу тутумунун иштеши	Тиешелүү бюджеттик каражаттардын сакталышын камсыз кылуу, мамлекеттик сектордогу финансылык агымдардын ачыктыгы

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын финансылык ресурстарын бөлүштүрүүнүн жана оптималдаштыруунун заманбап принциптерин жана механизмдерин алып карасак, региондук жана жергиликтүү бийлик органдарынын бюджеттик өз алдынчалыгын жана жоопкерчилигин кеңейтүү шартында бюджеттик сектордун натыйжалуулугун жана мамлекеттик финансыны башкаруунун сапатын жогорулатууга багытталган региондук жана жергиликтүү деңгээлде жүргүзүлүп жаткан реформаларды колдоо механизмдеринин мааниси жогорулап жатат. Кыргыз Республикасынын Финансы министрлиги тарабынан бул маселени чечүү облустук жана муниципалдык финансыны натыйжалуу жана жоопкерчиликтүү башкаруу принциптерин ишке ашыруу үчүн шарттарды түзүү менен камсыз кылынат, 1.1-таблицадагы маалыматтар.

Бюджеттик системанын деңгээлдеринин ортосунда кирешелик укуктарды жана кирешелерди бөлүштүрүүнүн жана оптималдаштыруунун негизги таянымдары болуп төмөнкүлөр саналат:

- айрым кирешелерди белгилөө жана жөнгө салуу боюнча ыйгарым укуктар бул кирешелердин салыктык базасынын өлчөмү алардын финансылык саясатына көз каранды бийлик органдарына таандык болууга тийиш;
- аймактарды социалдык-экономикалык өнүктүрүү үчүн жагымдуу шарттарды түзүүдө жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын кызыкчылыгын камсыз кылуу зарыл;
- ар бир деңгээлдин өздүк кирешелери жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына жүктөлгөн милдеттерди аткаруу үчүн негиз болууга тийиш;
- чыгымдоо ыйгарым укуктарын, административдик-аймактык бирдиктерди финансылык колдоонун туруктуулугун жогорулатуу.

Ошентип, бюджеттик баланстын принциптерин ишке ашыруу, тартыштыкты минималдаштыруу жана бюджеттин тең салмактуулугуна умтулуу бүткүл бюджеттик системанын иштешинин бекем негизи болуп саналат.

«Кыргыз Республикасынын жергиликтүү бюджеттеринин учурдагы абалы» деп аталган экинчи главада экономикалык өнүгүүнүн азыркы этабында Чүй облусунун чакан шаарларынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын финансылык ресурстарына талдоо жүргүзүлгөн жана комплекстүү баа берилген, чакан шаарлардын бюджеттеринин финансылык абалына баа берүүнүн методологиялык куралы, ошондой эле муниципалдык түзүмдөрдү каржылоонун орун алган көйгөйлөрү каралган.

Изилдөөнүн объектиси болуп шаардык муниципалдык түзүмдөрдүн финансылык ресурстары, анын ичинде кирешелеринин жана чыгашаларынын структурасы жана алардын финансылык ишмердүүлүгү, институционалдык негиздери, аларды жөнгө салуу механизмдери саналат.

Изилдөөнүн предмети Кыргыз Республикасынын финансы системасында жергиликтүү бюджеттерди түзүү жана өнүктүрүү процессинде келип чыгуучу шаардык агломерациялардын ишинин уюштуруучулук-финансылык механизми, алардын финансылык-экономикалык мамилелери болуп саналат.

Изилдөөнүн методикалык негизин жалпы илимий жана атайын методдор:

талдоо жана синтез, эксперттик баалоо методу, системалык жана кырдаалдык талдоо, ар кандай статистикалык жыйындыларды салыштыруу методдору, социалдык-экономикалык процесстерге баа берүүнүн логикалык, системалык жана комплекстүү мамилелери ж.б. түздү.

Учурда Чүй облусунун чакан шаарлары ар кандай социалдык-экономикалык көйгөйлөргө дуушар болууда, аларга адамдык капиталдын, өздүк жана мамлекеттик финансылык ресурстардын жетишсиздигин, атаандаштык артыкчылыктарынын жоктугун, банк секторунун экономиканын реалдуу секторун насыялоону каалабагандыгын кошууга болот. Аймактарда жайгашкан чакан шаарлар ички жана тышкы инвестицияларды тартууда ири шаарлар менен атаандаша албайт.

Чакан шаарлардагы жумушсуздуктун жогорку деңгээли жумушчу күчүнүн чоң шаарларга агып кетишине алып келет, бул натыйжада чакан шаарлардын экономикалык деңгээлинин төмөндөшүн жана калктын жашоо деңгээлинин начарлашын шарттайт. Ошондуктан мамлекеттик аткаруу органдары алардын көйгөйлөрүнө көбүрөөк көңүл бурушу керек.

Кыргыз Республикасынын калкынын саны жыл сайын 1,5-2,0% көбөйүүдө, төрөлүүнүн көбөйүшү же азайышы көзгө көрүнгөн үч себепке: ички жана тышкы миграцияга, балдардын төрөлүшүнө жана өлүмүнө, шаар четиндеги айылдардын шаар агломерациясына кошулуусуна көз каранды болуп саналат.

Чүй облусунун чакан шаарларынын катарына Токмок, Кара-Балта, Кант жана Шопоков сыяктуу шаарларды кошууга болот. Алардын финансылык ресурстарга болгон муктаждыгын аныктоо үчүн биринчи кезекте калкынын санын аныктоо зарыл.

2.1 - таблица. Чүй облусунун чакан шаарларынын туруктуу калкынын саны (миң адам)

Шаардын аты	2018-ж.	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.	2018-2022 –жж. динамика %
Кант	22,8	22,2	22,4	22,6	22,9	23,4	102,6
Кара-Балта	46,9	47,6	47,7	48,3	48,8	52,9	112,8
Токмок	64,4	66,2	66,3	71,4	71,7	74,3	115,4
Шопоков	9,9	10,1	10,1	10,3	10,3	10,2	103,0
Чүй облусу боюнча жалпы	928,3	947,0	959,8	975,0	985,5	1068,7	115,1
Кыргыз Республикасы боюнча жалпы	6389,5	6523,5	6636,8	6 912,9	7 037,6	7 161,9	112,1

Булак: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү [Электрондук ресурс] / Кыргызстан цифралар менен. - Кирүүү режими: www.stat.kg. –башкы беттен.

Учурда Чүй облусунун калкынын саны 1068,7 миң адамды түзөт. Чүй облусунун шаарларынын туруктуу калкынын саны Чүй облусунун жалпы калкынын 15,04% ашпайт, 2.1-таблицадагы маалыматтар.

Чүй облусунун шаарларынын калкынын орточо айлык эмгек акысына келсек, бул көрсөткүч 2.2 - таблицадагы маалыматтарда берилген.

2.2 - таблица. Чүй облусунун шаарларындагы ири жана орто ишканалардын кызматкерлеринин орточо айлык эмгек маянасы (сом менен)

Шаардын аты	Орточо айлык эмгек маяна сом менен						
	2018-ж.	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.	2018-2022 –жж. динамика %
Республика боюнча	16 427	17 232	18 940	19 330	26 540	33258	202,4
Кант	16877	17244	18117	21114	26820	31708	187,8
Кара-Балта	15712	16609	16396	17124	22091	26732	170,1
Токмок	13210	13948	14594	16712	20822	24511	185,5
Шопоков	13902	15200	11289	15002	18967	21316	153,3
Жалпысынан Чүй облусу	14910	15398	16560	17412	22989	27509	184,5

Булак: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү [Электрондук ресурс] / Кыргызстан цифралар менен. - Кирүү режими: www.stat.kg. – башкы беттен.

Республикада 2023-жылы орточо айлык эмгек маяна 33 258 сомду түздү, бул 2018-жылга салыштырмалуу 2,02 эсеге көп. Орто эсеп менен Чүй өрөөнүндө эмгек акынын өсүшү изилденген мезгилде 1,8 эсе болду. Чүй облусунун шаарларына келсек, эң жогорку эмгек акы Кант шаарында катталган – 31708 сом (2023-ж.) же республика боюнча орточо айлык эмгек акынын 95,3% түзөт, эң төмөнкү айлык акы Шопоков шаарында 21316 сом (2023-ж.) же 64,1%.

Чүй облусунун шаарларында эмгек акынын төмөн болушунун негизги себеби бул шаарлардагы өндүрүштүк инфраструктуранын начардыгы болуп саналат, бул республикага салыштырмалуу эмгек акынын төмөндүгүн көрсөтүп турат.

Советтер Союзу тарагандан кийин Кыргызстандын чакан шаарлары акырындык менен начарлай баштады, бул бүгүнкү күндө биз көрүп жаткан кайгылуу кесепеттерге алып келди. Чакан шаарларда иштегендер чоң шаарлардан жумуш издөөгө аргасыз болушат.

Чүй облусунун чакан шаарларында орточо айлык эмгек акы ири шаарларга караганда 1,5-2 эсеге төмөн. Бул тизмеде Кант шаары өзгөчө болуп саналат, анда орточо айлык эмгек акы Чүй облусу боюнча орточо айлык эмгек акыдан 1,5 эсе жогору.

Мындан тышкары, чакан шаарлардын жашоочуларынын төмөн төлөм жөндөмдүүлүгү чакан жана орто бизнести өнүктүрүүгө мүмкүндүк бербейт, Чүй облусунда шаарларды өнүктүрүү үчүн ички жана тышкы инвестициялар жок.

Чакан шаарларды бюджеттик каржылоо жетишсиз деңгээлде. Көпчүлүк учурларда кирешелер чыгаша милдеттенмелерине дал келбейт. 2025-жылы Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети тарабынан Кара-Балта жана Токмок шаарларына бул шаарларды өнүктүрүүгө 1,0 млрд сом бөлүнгөн, бул практика дагы кеңейет. Көпчүлүк учурларда, ретроспективдүү мезгил ичинде чакан шаарлар Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин чечими менен ар бир жыл үчүн аныкталуучу гранттар, субвенциялар жана дотациялардын эсебинен финансылык ресурстарды алышат.

Чүй облусунун бюджеттик камсыз болушуна келсек, 2023-жылдын изилдөө мезгилиндеги кирешелер 5,376 млн сомду түздү, бул 2018-жылга салыштырмалуу 2,812 млн сомго көп же 2,1 эсеге өстү.

Чүй облусунун бюджетинин негизги киреше булактары болуп салыктык кирешелер саналат, ал 3,683 млн сомду түздү, бул облустун бюджетинин бардык кирешелеринин 68,5% түзөт.

Чүй облусунун негизги ири салык төлөөчүлөрү болуп Чүй облусунун чакан шаарларында топтолгон ишканалар саналат, 2.3 - таблицадагы маалыматтар.

2.3-таблица. Чүй облусунун бюджеттик камсыздалышы (жергиликтүү бюджет) млн.сом

Көрсөткүчтүн аталышы	2018-ж.	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.
Жалпы киреше :	2563966,4	2978947,8	2713134,5	3355397,6	4471665,7	5376646,2
Салыктык жалпы киреше:	1764269,8	2168607,5	2028554,6	2451511,0	3215011,7	3683560,0
Анын ичинде: салыктардын жалпы мамлекеттик түрлөрү:						
□ киреше салыгы;	687 983,4	1,010,462,5	1 126 110,3	1 544 155,2	2 147 935,0	2 651 284,0
□ пайдадан алынуучу салык;	947259,9	1293505,2	1355990,2	1834748,6	2635606,3	2906462,9
□ кошумча нарк салыгы;	-	-	-	-	-	-
□ акциз салыгы;	-	-	-	-	-	-
□ жер казынасын пайдалануу үчүн салыктар;	17817,3	17452,7	19291,3	27115,2	27638,9	33834,6
□ сатуудан салык.	240654,7	232220,7	107698,4	-	-	-
□ жер салыгы;	286510,6	345275,6	276209,4	308832,1	222329,9	297080,9
□ мүлк салыгы.	271997,3	280040,7	269441,1	280064,8	329753,6	445936,4
Жалпы салыктык эмес кирешелер:	463,5	518,8	423,0	597,1	624,8	713,5
Негизги капиталга инвестициялардын жалпы саны:	21 199,8	22,003,1	13,941,3	12,657,5	14 261,1	21,778,0
Жалпы чыгашалар;	2499 875,4	2838180,1	2639105,0	3190379,8	4058100,9	5239828,7
Билим берүү;	666251,5	687123,7	502004,7	673955,7	717246,3	896197,2
Саламаттыкты сактоо;	488,1	1541,2	1709,6	1755,5	1765,0	3558,4
Маданият.	133382,9	149726,9	114233,6	158161,1	229290,8	261772,6
Дефицит/профицит	64091,0	140767,7	74029,5	165017,8	413564,8	136817,5

Булак: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү [Электрондук ресурс] / Кыргызстан цифралар менен. - Кирүү режими: www.stat.kg. – башкы беттен.

Ири салык төлөөчүлөргө 2023-жылы жалпы салыктык түшүүлөрү 857,5 млн сомду түзгөн «Кант цемент заводу» ААКсы, 131,3 млн сом салыктык чегерүү менен «Кара -Балта спирт заводу» мамлекеттик ишканасы ж.б. кирет.

Чүй облусунун бюджетинин чыгаша бөлүгүнө келсек, көпчүлүк учурда чыгашалар билим берүү системасына, саламаттыкты сактоого, турак жай-коммуналдык чарбага, маданиятка жана спортко тиешелүү. 2023-жылы билим берүү системасындагы чыгашалар 896,2 млн сомду түзүп, 2018-жылга

салыштырмалуу 229,9 млн сомго көп же 74,3%ды түздү. Саламаттыкты сактоо системасында чыгашалар 3,5 миллион сомдон ашпайт, мунун негизги себеби, медициналык жана амбулаториялык мекемелердин басымдуу бөлүгү республикалык бюджеттен каржыланат.

2.4 - таблица. Чүй облусунун чакан шаарларындагы ири ишканалардын салыктык чегерүүлөрү (миң сом)

№	Ишкердик субъектинин аталышы	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1	2	4	5	6	7	8	9
1	"Карабалта тоо-кен комбинаты" ААК	7 222,9	1 230,3	1 810,0	9 816,6	18,340,5	3 250,5
2	«Карабалта спирт заводу» мамлекеттик ишканасы	195,0	185,2	486,2	7,361,0	35,405,7	131 297,9
3	Бишкек-Темир ЖЧК	38,909,9	35,577,8	69,908,5	31 313,6	117,496,9	170 449,1
4	Кытай Бензин компаниясы Джунда ЖЧК	2 157 060,4	720 860,2	283,949,5	8 824,0	14,514,9	-111 655,4
5	Кант цемент заводу» ААК	280 673,1	295 261,5	308,564,7	559 305,0	747 284,6	857 467,3
6	"Кант ТСП" ЖЧК	72 184,6	81 247,0	80 817,5	168 782,3	250 911,3	332 399,4
7	Кант- Сүт ЖЧК	3 776,3	20,047,6	7 143,9	54,017,9	35,922,3	30 220,2
8	"Адал Азык" ЖЧК	14,507,3	23,595,0	42,922,1	135,084,4	105 187,4	244 246,7
9	"Орион Экстра" ЖЧК	6 546,1	9 311,7	17,366,5	10 241,2	394,9	8 960,7
10	"КФ" АТА ЛТД ЖЧК	5 797,7	8 801,6	7 172,6	10 911,5	7 864,9	14 260,6
11	"Кошой" ААК	16,550,9	25 865,5	6 794,1	34 894,4	51 246,5	51,766,1
12	"Дегаш ЛТД" ЖЧК	7 297,9	9 657,6	7,437,1	7,766,3	4 888,2	14 187,1
13	Interglass ЖЧК	47,928,1	63 829,4	2 160,9	5 100,7	245 955,8	104,955,0

Булак: Чүй облусунун администрациясынан алынган маалымат

Чүй облусунун чакан шаарларын бюджеттик жана финансылык колдоо Кара-Балта, Токмок, Шопоков жана Кант сыяктуу бир нече шаарлар боюнча көрсөтүлөт.

2.5 - таблицада Чүй облусунун чыгыш тарабында жайгашкан Кара-Балта шаарынын бюджеттик каржылоосун карайбыз. 2023-жылы Кара-Балта шаарынын бюджетинин жалпы кирешеси 376,6 млн сомду түзүп, 2018-жылга салыштырмалуу 187,8 млн сомго же 2 эсеге көп болгон. Салыктык түшүүлөр 302,8 млн сомду же шаардык бюджетке түшкөн бардык каражаттардын 80,4%ын түздү. Негизги салыктык кирешелер киреше салыгы, жер салыгы жана сатуудан түшкөн салыктар болгон.

Кара-Балта шаарынын бюджетин толтуруунун негизги булактары республикалык бюджеттен бюджеттик ээлик кылуулар жана биз жогоруда сөз кылган салыктык түшүүлөр болуп саналат. Бирок шаардагы салык базасын көбөйтүү үчүн салык төлөөчүлөрдүн санын көбөйтүү зарыл.

2.5 - таблица. Кара-Балта шаарынын бюджеттик камсыздалышы (миң сом) (жергиликтүү бюджет)

Көрсөткүчтүн аталышы	2018-ж.	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.
Жалпы киреше :	188763,0	206769,3	188523,8	238769,1	322406,6	376610,1
Салыктын жалпы кирешеси:	149123,4	184243,1	187467,2	237942,6	284183,5	302772,0

Анын ичинде: салыктардын жалпы мамлекеттик түрлөрү:						
☐ киреше салыгы;	59855,4	89441,2	102010,0	142608,1	198565,3	234348,5
☐ пайдадан алынуучу салык;	-	-	-	-	-	-
☐ кошумча нарк салыгы;	-	-	-	-	-	-
☐ акциз салыгы;	-	-	-	-	-	-
☐ жер казынасын пайдалануу үчүн салыктар;	1021,6	1007,5	1237,1	1290,6	1189,0	1471,3
☐ сатуудан салык.	23018,8	23721,1	11798,5	-	-	-
☐ жер салыгы;	13748,7	13854,0	11805,1	18136,3	19297,0	14863,0
☐ мүлк салыгы.	20121,5	20565,0	19747,4	18528,1	20240,9	29357,5
Жалпы салыктык эмес кирешелер:	20690,0	21376,1	11815,6	24714,0	27689,8	36028,4
Негизги капиталга инвестициялардын жалпы көлөмү (млн. сом):	3412,3	3371,0	627,2	200,0	346,6	341,5
Жалпы чыгашалар;	191866,4	205889,0	177091,6	220690,1	261957,4	389462,1
Мамлекеттик кызматтар	21818,8	21913,6	19810,5	24068,9	24051,6	33797,5
Турак-жай-коммуналдык чарба	59348,6	74374,2	72621,8	92201,9	114469,2	4474,9
Маданият жана спорт	30118,4	29356,8	27833,8	34844,8	48835,5	210173,0
Билим берүү	80580,6	80244,5	56825,5	69574,5	74601,1	51739,6
Дефицит/профицит	-3103,4	880,3	11432,2	18079,0	60449,2	-12852
Жыл башына каражаттардын калдыгы	4091,9	988,5	1868,8	13301,0	31379,9	89277,1

Булак: Шаардык мэриянын маалыматы боюнча [Электрондук ресурс] / расмий маалымат. - Кирүү режими: <https://kara-balta.gov.kg/>. – башкы беттен.

2.6 - таблицада көрсөтүлгөндөй, салыктык түшүүлөрдүн негизги төлөөчүлөрү өнөр жай тармагы болуп саналат, анда 2018-жылы өнөр жай өндүрүшүнүн көлөмү 56 729,3 миң сом болгон, ал эми 2023-жылга карата бул көрсөткүч 113 655,7 миң сомду түзгөн же 2 эсеге өскөн, салыктык кирешелер 2 эсеге өскөн. Коомдук тамактануу ишканаларын кошкондо 2023-жылы чекене соода жүгүртүү 18 201,0 миң сомду түзүп, 9 555,0 миң сомго көп болгон, бул Кара-Балта шаарында чекене товар жүгүртүүнүн олуттуу өнүккөндүгүнөн кабар берет.

2.6 - таблица. Кара-Балта шаарынын финансылык камсыздалышы, (миң сом)

Көрсөткүчтүн аталышы	2018-ж.	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.
Өнөр жай өндүрүшүнүн көлөмү						
Капиталдык салымдардын көлөмү						
Бардык бөлүштүрүү каналдары боюнча коомдук тамактануу ишканаларынын жүгүртүүсүн кошкондо чекене товар жүгүртүү						

“Кара-Балта суу канал” муниципалдык ишканасы						
Киреше						
Чыгымдар						
«Универсал» муниципалдык ишканасы						
Киреше (атайын эсеп)						
Чыгымдар						
А.С. Макаренко атындагы жатак тибиндеги №10 инновациялык орто мектеп-гимназиясы						
Киреше (атайын эсеп)						
Чыгымдар						

Булак: шаардык мэриянын маалыматы боюнча [Электрондук ресурс] / расмий маалымат. - Кирүү режими: <https://kara-balta.gov.kg/> .

Совет бийлигинин тушунда Токмок шаары Кыргыз ССРинин өнөр жай шаарларынын бири болгон. 90-жылдардын башында болуп өткөн менчиктештирүү процессинде бардык өнөр жай инфраструктурасы жараксыз абалга келген. Учурда бюджеттик дотациялардын жана салыктык кирешелердин аркасында Токмок шаары жандана баштады.

2023-жылы жергиликтүү салыктардан, салыктык эмес кирешелерден жана инвестициялардан түшкөн жалпы кирешелер 406,3 млн сомду түзүп, 2018-жылга салыштырмалуу өсүү 207,9 млн сомго көп болду же 2 эседен ашык өстү, 2.7-таблицадагы маалыматтар.

2.7 – таблица. Токмок шаарынын бюджеттик камсыздоосу (миң сом)

Көрсөткүчтүн аталышы	2018-ж.	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.
Жалпы киреше:	198347,8	236233,7	212293,4	247677,9	323296,6	406 283,9
Салыктын жалпы кирешеси:	155848,0	205433,7	179677,5	207754,2	269994,3	306 288,7
Анын ичинде салыктардын улуттук түрлөрү:						
- киреше салыгы;	56,791,4	100 209,2	97,924,0	124 155,8	166 296,8	200 895,9
- пайдадан алынуучу салык;	7796,5	8480,3	4840,2	9118,7	15477,5	41774,4
- КНС;	85 308,0	41 670,1	38 379,7	57 895,5	105 951,1	96 281,8
- акциз салыгы;	6168,6	742,8	-979,6	1815,3	-607,2	-579,5
- жер казынасын пайдалануу үчүн салыктар;	1,940,1	2 152,4	1,755,0	2 910,0	2 711,0	2 953,6
- сатуудан түшкөн салык;	21,576,9	22,649,6	11,729,3	0,0	0,00	0,00
- жер салыгы;	14 851,6	15,646,1	15,463,6	17 100,1	18 288,0	21,788,5
- мүлк салыгы.	25 254,3	25,402,9	23,566,2	25,071,1	28,713,9	36,338,6
Жалпы салыктык эмес кирешелер:	29 729,1	32,648,4	21,010,9	31,675,0	35,571,4	55,037,7

Негизги капиталга инвестициялардын жалпы саны:	1 135997,5	1 309592,5	734 375,5	729 860,6	1 173415,5	1 516 345,3
Жалпы чыгашалар:	221 345,9	245 689,9	245 465,9	271,560,4	359,056.1	417 179,0
- билим берүү;	75 612,0	75 810,1	53 697,6	77,723,6	75 899,3	104 198,6
- Саламаттыкты сактоо;	135,0	1087.6	615.3	565,0	60,0	60,0
- Маданият;	18,910.1	19,026,9	13,009,9	16,535,7	25,546,9	28 109,5
Дефицит/профицит	-22998,1	-9456,2	-33172,5	-23882,5	-35759,5	-10895,1

Булак: шаардык мэриянын маалыматы боюнча [Электрондук ресурс] / расмий маалымат. - Кирүүү режими: <http://meria.tokmokcity.kg/>.

Токмок шаары боюнча 2023-жылы жалпы кирешелер 406,3 млн сомду түзүп, салыктык түшүүлөр 75,4%га жеткен. Шаардын бюджетин толтуруунун негизги булактары болуп киреше салыгы – 200,9 млн сом, же салыктын бардык түрлөрүнүн 65,6%, КНС – 96,3 млн сом же салыктын бардык түрлөрүнүн 31,4% түздү.

Салыктык эмес кирешелер болгону 55,0 млн. сом же Токмок шаарынын бюджетине түшкөн бардык салыктардын 13,5%ын түздү, буга туумдар жана айыштар, мамлекеттик мүлктү сатуу, муниципалдык турак жайларды ижарага берүү, ар кандай акы төлөнүүчү жана башка коммерциялык кызматтарды көрсөтүү ж.б. кирет.

Токмок шаардык бюджетинин чыгаша бөлүгүнө келсек, бюджеттин чыгаша бөлүгү 417,2 млн сом, 2023-жылы бюджеттин тартыштыгы 10,9 млн сомду түздү. Бардык чыгымдардын негизги бөлүгү социалдык чөйрөгө, билим берүү, саламаттык сактоо, маданият жана спорт тармактарына, турак жай-коммуналдык чарбага жумшалат.

Токмок шаарында негизги салык төлөөчүлөр жеке ишкерлер жана чекене соода ишканалары болуп саналат, 2023-жылы товар жүгүртүү 10 084 миң сомду түзүп, 2018-жылга салыштырмалуу 2,2 эсеге көп. Негизги муниципалдык ишканалар болуп коммуналдык чарба комбинаты (2023-жылы 36932 миң сомдук киреше), «Токмок Жылуулук» муниципалдык ишканасы (75 421,5 миң сом киреше) жана «Токмок суу канал» муниципалдык ишканасы (56 795 миң сом киреше) эсептелет. 2.8-таблицадан көрүнүп тургандай, бардык бул ишканалардын чыгаша бөлүгү киреше бөлүгүнөн жогору.

2.8-таблица. Токмок шаарынын финансылык камсыздалышы (миң сом)

Көрсөткүчтүн аталышы	2018-ж.	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.
Өнөр жай өндүрүшүнүн көлөмү						
Капиталдык салымдардын көлөмү						
Бардык бөлүштүрүү каналдары боюнча коомдук тамактануу ишканаларынын жүгүртүүсүн кошкондо чекене товар жүгүртүү						
Токмок шаардык коммуналдык ишканалар						

комбинаты						
Киреше						
Чыгымдар						
“Токмок Жылуулук » муниципалдык ишканасы						
Киреше						
Чыгымдар						
“Токмок суу канал» муниципалдык ишканасы						
Киреше						
Чыгымдар						

Булак: шаардык мэриянын маалыматы боюнча [Электрондук ресурс] / расмий маалымат. - Кирүү режими: <http://meria.tokmokcity.kg/>.

Ошентип, чакан шаарлардын муниципалдык бюджеттеринин киреше жана чыгаша бөлүгүнүн ортосундагы тең салмактуулукту түзүү үчүн салык салынуучу базаны көбөйтүү жана башкаруунун бардык деңгээлдеринин ортосунда бирдей ыйгарым укуктарды эске алуу менен муниципалдык финансы ресурстарын натыйжалуу чыгымдоо зарыл.

“Чүй облусунун чакан шаарларынын жергиликтүү өз алдынча башкаруусунун финансылык ресурстарын стимулдаштырууну жана оптималдаштырууну жакшыртуу” деген үчүнчү главада чакан шаарларда жергиликтүү өз алдынча башкаруунун финансылык, насыялык жана инвестициялык механизмдерин өнүктүрүүнүн негизги багыттары сунушталган, чакан шаарларды финансылык өнүктүрүүнүн стратегиясы иштелип чыккан, 2030-жылга чейин орто мөөнөттүү мезгилге Чүй облусунун чакан шаарларын финансылык ресурстарынын болжолу түзүлгөн.

Негизги сунуштар муниципалдык башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуу ыкмасы катары жергиликтүү өз алдынча башкаруунун финансылык процесстерине жарандарды киргизүүнү камтыйт деп эсептейбиз. Бул ыкманы ишке ашыруу үчүн төмөнкү кадамдарды жасоо керек:

- сунушталган моделдин көз карашынан муниципалдык башкаруунун натыйжалуулугуна өз алдынча баа берүүнү жүргүзүү, чакан шаарлардын финансылык көйгөйлөрүн жана колдо болгон ресурстарды баалоо;

- чакан шаарлардын жарандарын аймактын көйгөйлөрүн аныктоого жана чечүүгө, аймактагы жашоонун сапатын жакшыртууга багытталган долбоорлорду жана программаларды ишке ашырууга, жергиликтүү маанидеги маселелер боюнча чечимдерди кабыл алуу процесстерине тартуу планын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу;

- чакан шаарлардын жарандарынын катышуусу менен муниципалдык максаттуу мамлекеттик финансылык программаларды иштеп чыгуу.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу Ассоциациясын түзүү зарыл, ал жакшы башкарууга жана өнүгүүнүн натыйжаларына жетишүүдө жана жергиликтүү деңгээлде финансылык көзөмөлдөөдө маанилүү роль ойной алат. Алардын негизги функцияларына (I) борбордук өкмөттөр жана башка улуттук кызыкдар тараптар менен улуттук саясат диалогунда, ошондой эле эл аралык форумдарда

мүчөлөрдүн кызыкчылыктарын коргоо; (II) жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын көбүрөөк автономиясын жана ыйгарым укуктарын камсыз кылуу үчүн саясатты борборсуздандырууга таасир этүү; (III) мүчөлөр арасында ар кандай маселелерди, анын ичинде финансылык маселелерди талкуулоо үчүн координация жана аянтча түзүү; (IV) жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын потенциалын жогорулатуу максатында тажрыйба жана билим алмашуу; (V) жергиликтүү саясатты иштеп чыгуу жана финансылык кызматтарды көрсөтүү процесстеринде жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинин сапатын көзөмөлдөө; (VI) биргелешкен жергиликтүү өнүгүү пландарын илгерилетүү жана координациялоо.

Муниципалдык-жеке өнөктөштүктүн (МЖӨ) негизинде чакан шаарлардын инфраструктурасын өнүктүрүү, мында бюджеттик каражаттардын туруктуу тартыштыгынын шартында аймактык жана муниципалдык мамлекеттик органдардын алдында аймакты өнүктүрүү үчүн эң маанилүү болгон инфраструктуралык долбоорлорду каржылоонун бюджеттен тышкаркы булактарын издөөнү активдештирүү милдети турат. Биринчи кезекте бизнестен инвестиция тартуу жөнүндө сөз болуп жатат. Акыркы жылдарда мындай каржылоонун механизми катары муниципалдык-жеке өнөктөштүктүн ар кандай түрлөрү көбүрөөк каралууда.

Муниципалдык баалуу кагаздарды (МБК) чыгаруу ар кандай социалдык жана инфраструктуралык долбоорлорду ишке ашыруу үчүн финансылык ресурстарды тартуу максатында шаардык муниципалдык түзүмдөрдү каржылоонун маанилүү инструменти болуп саналат.

МБК шаардык инфраструктураны каржылоону, жаңы жолдорду, ооруканаларды, мектептерди жана башка социалдык инфраструктураларды курууну камтыйт, ошону менен бюджеттик ресурстардан жана салыктык түшүүлөрдөн көз карандылыкты азайтат. Муниципалдык баалуу кагаздардын негизги карыз алуучулары ата мекендик инвесторлор гана эмес, ошондой эле чет өлкөлүк инвесторлор болушу мүмкүн, ошентип, чакан шаарлар үчүн финансылык жүктү төмөндөтүү ыктымалдыгы жогорулайт.

Чакан шаарлар менен айыл жерлеринин өз ара байланышы. Айылдык калктуу конуштардын экономикасын диверсификациялоонун перспективдүү багыттарынын бири айыл аймактарын шаарлашкан аймактар менен өз ара аракеттенүү аркылуу эл чарба жүгүртүүсүнө тартуу болушу мүмкүн. Биздин оюбузча, көпчүлүк муниципалдык райондордун административдик борборлору болгон чакан шаарлар өзгөчө роль ойной алат. Башка өлкөлөрдүн тажрыйбасы көрсөткөндөй, айыл аймактарын андан ары өнүктүрүү туризмди, маалыматтык технологияларды жана өнөр жайды өнүктүрүүгө басым жасоо аркылуу экономиканы диверсификациялоо жолу менен, анын ичинде Чүй облусунун айылдык калктуу конуштары жана чакан шаарларынын ортосундагы байланышты чыңдоо аркылуу ишке ашырылышы күтүлүүдө.

Өсүү чекиттеринин башкы пландарын иштеп чыгуу жана чакан шаарларды өнүктүрүү стандарттарына жетишүү тиешелүү аймактын социалдык-экономикалык өнүгүүсүн камсыз кылуу аркылуу ишке ашырылат.

Өсүү чекиттерин пландаштырууда конкреттүү багыттарда башкы пландарды иштеп чыгуунун методологиясын колдонуу менен ийгиликке жетишүүгө болот. Башкы пландарды иштеп чыгуу жергиликтүү бийлик органдарынын, калктын, бизнестин жана жарандык коомдун өнөктөштүгү аркылуу ишке ашырылат. Жакынкы келечектеги башкы пландар жергиликтүү жамааттын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн программаларынын ажырагыс бөлүгү болуп калат жана бул көйгөйлөрдү чечүүнүн жолдорун көрсөтөт, алар технологиялык жана башкаруучулук чечимдерди, анын ичинде башкы планды ишке ашыруу үчүн ресурстарды көбөйтүү боюнча көрсөтмөлөрдү камтышы керек, ошондой эле жергиликтүү жамааттын жашоого ыңгайлуу мейкиндигин жана жашоо шарттарын түзүүгө багытталган комплекстүү мейкиндик жана социалдык-экономикалык өнүктүрүүнүн стратегиясы болуп калат.

Чыгармачыл тармактарды өнүктүрүү. Чакан шаарларды өнүктүрүүнүн негизги багыттары катары биз төмөнкүлөрдү көрөбүз:

1. аларды илгерилетүү үчүн шаардык деңгээлде чыгармачылык индустрия үчүн өздүк бренддерди калыптандыруу;
2. чыгармачыл түйүндөрдү, инкубаторлорду жана борборлорду уюштуруу;
3. чакан шаарларда калк үчүн чыгармачылык экономиканын маанилүүлүгүн жана актуалдуулугун жайылтуу;
4. чакан шаарларда креативдүү өндүрүш чөйрөсүндө муниципалдык-жеке өнөктөштүктүн моделдерин иштеп чыгуу жана ишке ашыруу .

Диссертациялык иште биз Чүй облусунун чакан шаарларын финансылык өнүктүрүү стратегиясын сунуштайбыз, бул Стратегия максаттарды жана милдеттерди аныктоону эсепке алуу менен, финансылык ресурстарды башкаруунун жаңы критерийлерин иштеп чыгууну, чакан шаарлардын финансылык абалын аналитикалык баалоо, шаардык муниципалдык түзүмдөрдүн киреше жана чыгаша сметасын түзүү, чакан шаарлар үчүн кошумча финансылык ресурстарды табуу маселелерин чечүү, чакан шаарларды финансылык абалынын болжолдоолорун түзүү жана өнүктүрүү стратегиясын ишке ашырууга мониторинг жүргүзүү, стратегиялык планды моделдөө боюнча иш-аракеттердин алгоритмин камтыйт.

3.1-сүрөт. Чакан шаарларды өнүктүрүүнүн стратегиялык негиздери

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Биз негизги иш-аракеттер катары чакан шаарларды каржылоонун тышкы жана ички шарттарын спектралдык талдоону алдык.

Чакан шаарлардын финансылык өнүгүүсүнүн тышкы жана ички шарттарын талдоого илимий мамиле кылууну системалуу, комплекстүү, технологиялык, экономикалык жана саясий диагностикалоо жана шаардык муниципалитеттердин бүткүл абалына экспертиза жүргүзүү аркылуу ишке ашырууга болот, мында негизги чечим чакан шаарларды финансылык өнүктүрүүнүн стратегиялык болжолу жана планы болуп саналат. Анын негизин адилет бөлүштүрүү жана натыйжалуу иштөө максатында зарыл финансылык жана башка ресурстарды аныктоо жана алуу түзөт.

Чакан шаарларды стратегиялык өнүктүрүүнүн варианттары сунушталды, мында чакан шаарларды финансылык өнүктүрүү стратегиясында 4 категорияга бөлүнгөн факторлор аныкталды:

1. Чакан шаарлардын финансылык абалына тышкы таасирди аныктоочу, анын ичинде саясий, технологиялык, социалдык жана макроэкономикалык факторлор. Республиканын жалпы финансылык абалына тышкы факторлор да таасирин тийгизет.

2. Чакан шаарлардын финансылык-экономикалык көрсөткүчтөрүн, өнүктүрүүнүн негизги багыттарын иштеп чыгуу аркылуу шаардык муниципалдык түзүмдөрдүн орто же узак мөөнөттүк баскычтарын белгилөө, алардын ичинен төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөк болот:

а) экологиялык коопсуздук чөйрөсүндө: айлана-чөйрөгө жана экологияга минималдуу зыян келтирүүчү транспортту пайдалануу, кайра жаралуучу энергияны (күн энергиясы, биоэнергетика, шамал энергиясы ж.б.) кеңири колдонуу, таштандыларды кайра иштетүүчү ишканаларды куруу, чакан шаарлардын айланасындагы айлана-чөйрөгө системалуу мониторинг жүргүзүү.

б) финансылык жөнгө салуу чөйрөсүндө: Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын негизги коюмдарын төмөндөтүү, ошого жараша коммерциялык банктардагы насыялар боюнча пайыздык коюмдарды төмөндөтүү, бюджеттик мекемелердин эмгек акысын жогорулатуу, салык жыйымдарын көбөйтүү, жергиликтүү жана республикалык, жагымдуу инвестициялык климат.

в) улуттук экономиканы өнүктүрүү чөйрөсүндө: чакан жана орто бизнести мамлекеттик колдоо, заманбап IT-технологияларды пайдалануу, шаардык муниципалитеттерди өнүктүрүү үчүн санариптик платформаларды өркүндөтүү, бүтүндөй жарандык коом үчүн толук жана ишенимдүү маалыматка эркин ачык жетүү принциптерин ишке ашыруу.

3. Шаардын муниципалдык субъектилерин өнүктүрүүнүн рейтингдик системасын ишке ашыруу боюнча көрсөткүчтөрдү иштеп чыгуу. Рейтингдин негизги максаты - чакан шаарларды өнүктүрүүдө лидерлерди жана аутсайдерлерди аныктоо, ар кандай номинациялар боюнча жеңүүчүлөргө финансылык же башка дем берүү, 3.1-таблицадагы маалыматтар.

3.1- таблица. Чакан шаарлардын финансылык туруктуу өнүгүүсүн баалоо критерийлери

Шаардык инфраструктура		
Экономикалык критерийлер	Өндүрүш жана инвестициялар	Өнөр жай өндүрүшү Негизги капиталга инвестициялар Ишканалардын ичинен киреше таппаган уюмдардын салыштырма салмагы Шаардык инфраструктуранын сапатынын жогорку деңгээли, турак-жай курулушунун жогорку темптери Чакан шаарды өнүктүрүүгө багытталган инвестициялардын жалпы көлөмү
	Инновациялар	Инновациялык товарлардын, иштердин, кызматтардын көлөмү Технологиялык инновацияларды ишке ашырган ишканалардын салыштырма салмагы
	Эмгек рыногу	Жумушсуздук деңгээли Эмгек рыногунун кеңейтилиши
Финансылык критерийлер	Шаардык бюджет	Өздүк кирешелердин жана шаардык бюджеттин кирешелеринин үлүшү Шаардык жана социалдык инфраструктураны колдоо жана модернизациялоо үчүн бюджеттик мүмкүнчүлүктөрдүн болушу Транспорттук, коммуналдык, социалдык инфраструктураны модернизациялоо үчүн бюджеттик мүмкүнчүлүктөрдүн болушу Шаардык бюджеттин саламаттык сактоого, билим берүүгө, маданиятка жумшалган кирешелери жана чыгымдары
Социалдык критерийлер	Калктын кирешелери жана чыгашалары	Уюмдардын кызматкерлеринин айлык маанасынын жашоонун минималдуу наркына катышы Мамлекеттик (муниципалдык) саламаттык сактоо, билим берүү жана маданият мекемелеринин кызматкерлеринин орточо айлык маанасы Социалдык тармактарды каржылоого бюджеттик чыгашалардын жалпы көлөмүндө автономдуу мекемелер жана мамлекеттик эмес (муниципалдык эмес) уюмдар тарабынан көрсөтүлүүчү социалдык кызматтарды каржылоого бюджеттик чыгашалардын үлүшү, % Чекене сооданын жүгүртүмү Калктын жумуш менен камсыз болуу деңгээли
Экологиялык критерийлер	Атмосферанын булганышынын көрсөткүчтөрү	Автоунаанын атмосфераны булгоочу чыгынддары Абанын булганышы жогорку жана өтө жогорку чекке жеткен аймактарда жашаган шаардык калктын үлүшү Курчап турган айлана-чөйрөнү коргоого багытталган инвестициялардын жалпы көлөмү Борбордук суу менен камсыздоо тутумдарынан сапаттуу суу менен камсыздалган калктын үлүшү

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Шаардык муниципалдык түзүлүштүн жеке субъекти ар кандай социалдык-экономикалык, финансылык жана башка критерийлер боюнча (салык чогултуу, пенсиялык төлөмдөр, эмгек өндүрүмдүүлүгү, өнөр жай жана кайра иштетүү өнөр жайларынын болушу, айлана-чөйрөнү коргоо ж.б.) баллдык системаны колдонуу менен бааланат. Балл канчалык жогору болсо, чакан шаарлардын экономикалык, финансылык жана социалдык абалы ошончолук жакшы деп эсептелет.

Ар бир критерий 0ден 100 баллга чейинки тиешелүү баллды алат, бул чакан шаарларды баштапкы масштабына жана айрым көрсөткүчтөрдүн өлчөө бирдиктерине карабастан объективдүү салыштырууга мүмкүндүк берет. Бул процесс маалыматтарды стандартташтырууну камсыздайт, бул комплекстүү индекстерди же рейтингдерди кийинки топтоо жана алуу үчүн маанилүү.

Балл системасы ар бир критерий боюнча лидерлерди жана аутсайдерлерди аныктоого мүмкүндүк берет, ар бир шаардын күчтүү жана алсыз жактарын, мүмкүнчүлүктөрүн жана тобокелдиктерин ачык-айкын сүрөттөйт.

Балл канчалык жогору болсо, чакан шаарлардын экономикалык, финансылык жана социалдык абалы ошончолук жакшы болот, бул аларды шаарлардын рейтингинде ээлеген орундарына жараша топтоого мүмкүндүк берет.

Чакан шаарлардын ишинин натыйжалуулугун баалоонун сунушталып жаткан рейтингдик системасы шаардык муниципалитеттердин финансылык ресурстарынын чыгымдалышына тактикалык жана стратегиялык финансылык көзөмөлдү камсыз кылат жана аларды үнөмдөөнү эске алуу менен бюджеттик каражаттарды натыйжалуу чыгымдоо бөлүгүндө шаардык муниципалитеттердин ишинин сапатын жогорулатат.

Ушул убакка чейин республикада чакан шаарларды өнүктүрүүнүн финансылык туруктуулугун аныктоо боюнча бирдиктүү рейтинг болгон эмес, мында 2026-жылга чейинки мезгилге Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн кабыл алынган мамлекеттик программасына ылайык муниципалитеттердин ишине комплекстүү баа берүү мүмкүн болмок.

Чакан шаарларды финансылык өнүктүрүүнүн сунушталган стратегиясы үчүн тышкы чөйрөнүн (STEP талдоо) жана ички чөйрөнүн (SWOT талдоо) таасирин эске алуу менен орто же узак мөөнөттүү келечекте финансылык өнүгүүнүн үч негизги вариантын (пессимисттик, реалдуу жана оптимисттик) кароо зарыл.

1-өнүгүү варианты (пессимисттик), анда чакан шаарлардын финансылык абалы ар кандай тышкы же ички себептерден улам начарлайт. Чакан шаарлардын финансылык абалынын начарлашынын себептери болуп салыктын начар жыйымы, жаштардын башка региондорго агымы, калктын улгайышы, өнөр жай жана кайра иштетүү ишканаларынын банкрот болушу, аймактарга инвестициянын жетишсиздиги, шаарлардын инфраструктурасынын начарлашы кирет, бул чакан шаарлардын калкынын жашоо сапатынын төмөндөшүнө алып келет.

2-өнүгүү варианты (реалдуу), ал Кыргыз Республикасын 2026-жылга чейинки мезгилде өнүктүрүүнүн Улуттук программасына ылайык чакан шаарларды финансылык өнүктүрүүдө ИДПнын өсүшү жылына 3-5%дан ашпаган учурдагы инвестициялык потенциалы менен реалдуу абалына негизделет.

3-вариант (оптимисттик) салык жыйымдарынын жогору болушунун, мамлекеттик-жеке өнөктөштүктү пайдалануу менен тышкы жана ички инвестицияларды тартуунун, чакан шаарларды өнүктүрүүгө бюджеттик каражаттардын көбөйүшүнүн эсебинен ИДПнын жылына 6-8%га өсүшүн болжолдойт.

Сунуш кылынган Стратегия чакан шаарларды өнүктүрүүнүн кыйла деталдуу, так иштелип чыккан жана комплекстүү моделин камтыган теориялык документ болуп саналат, биз көрүп тургандай, анын негизги максаты чакан шаарлардын финансылык максаттуу башкаруу болуп саналат.

Мындан тышкары, Стратегияда Чүй облусунун чакан шаарларын 2030-жылга чейинки мезгилге финансылык өнүктүрүүнүн болжолун иштелип чыкты, анда экстраполяция ыкмасы колдонулган.

Орточо өсүүнү же өсүү темпин колдонуу менен иш жүзүндө жетишилген деңгээлден болжолдуу баа берүүнү өлчөө ыкмасы болжолдоого негизги мамиле болуп саналат деп эсептейбиз.

Диссертацияда сунуш кылынган ыкма кээ бир реалдуу артыкчылыктарга ээ, өзгөчө алгоритмдик маалыматтарды эсептөөдө эмгек сыйымдуулугунун төмөндүгү, тиешелүү болжолдуу схемалар белгилүү бир чоңдуктарды болжолдоонун орто мөөнөттүү мезгилине, биздин учурда 7 жылдык мезгилге болжолдоолордун натыйжаларын алдын ала аныктоого мүмкүндүк берди.

Типтүү инструменттерди иштеп чыгуу үчүн негизги маалыматтар Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин материалдары, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик салык кызматынын, Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигинин статистикалык маалыматтары ж.б. негиз болду.

Чүй облусунун чакан шаарларын финансылык өнүктүрүү Стратегиясын иштеп чыгуу процессинде биз күтүлгөн төмөнкүдөй жыйынтыктарга келдик.

Чүй облусунда 2030-жылга чейин ИДП өндүрүшүнүн негизги үлүшү, биздин эсептөөлөр боюнча, чакан шаарлардын экономикасынын иштеши менен камсыз кылынат. Облуста Талды-Булак Сол жээк кенин иштетүү боюнча «Алтынкен» ЖЧКсы, «Джунда» нефтини кайра иштетүүчү заводу, «Интерглас» айнек заводу ЖЧКсы, «Кант цемент заводу» ААК жана башка ири ишканалар жайгашкан.

Чакан шаарлардын финансылык ресурстарынын болжолдуу маалыматтарын салыштыруу үчүн биз жалпы республикалык көрсөткүчтөр менен да салыштырдык, атап айтканда:

Биздин болжолдор боюнча 2030-жылга карата Кыргыз Республикасынын калкынын саны 8033,2 миң адамга жетип, калктын орточо жылдык өсүшү 130-150 миң адамды түзөт. Белгилүү болгондой, Россия Федерациясында 1 миллиондон ашык мекендештерибиз эмгектенишет, анын ичинен 600 миңден ашуун адам буга чейин Россия Федерациясынын жарандыгын алышкан, калган 400 миң адам болжолдонгон мезгилде Россия Федерациясы менен Украинанын ортосундагы согуштук кагылыштан улам Кыргызстанга кайтып келүүгө аргасыз болушат, бул республиканын калкынын санын бир нече эсеге көбөйтөт. Калктын негизги жайгашуу орду Чүй облусунун чакан шаарлары жана Бишкек шаары болот.

2023-жылы Чүй облусунун калкынын саны 975,0 миң адамды түзсө, 2030-жылга карата Чүй облусунун калкынын саны облустун ичиндеги калктын санынын өсүшүнүн эсебинен, Россия Федерациясынан келген мигранттардын эсебинен, ошондой эле республиканын башка аймактарынан келген миграциялык агымдардын эсебинен 1396 миң адамды түзөт. Мунун себеби, Чүй облусу башка аймактардын ичинен эң жогорку өнүккөн аймак болуп саналат, ал жерде калктын жашоо деңгээли (жогорку эмгек акы, пенсиялык камсыздоо, өнүккөн өнөр жай жана кайра иштетүү инфраструктурасы) башка региондорго караганда бир нече эсе жогору.

Чүй облусунда орточо айлык эмгек акы 2023-жылы бул көрсөткүч 27 509 сомду түзгөн, ал эми 2030-жылга чейин 53 056 сомго жетет, же 2 эсеге өсөт. Чүй облусунун чакан шаарларында орточо айлык эмгек акы Кантта 63 418 сом, Кара-Балта шаарында 50 351 сом, Токмокто 47 650 сом болот. Бул болжолдуу көрсөткүчтөр 10-15% өсүү тенденциясына карабастан, биздин вариант реалдуу прогнозго ээ болгондуктан, мамлекеттик саясаттын бардык механизмдери жана инструменттери ишке ашырылса, экономиканы өнүктүрүүнүн оптимисттик сценарийи боюнча эмгек акы дагы 30-40%га жогорулайт деп болжолдоого болот.

Чүй облусунун чакан шаарларын бюджеттик финансы менен камсыз кылууда, биздин болжолдуу маалыматтар боюнча, Чүй облусунун бюджетинин киреше бөлүгү 2030-жылга карата 11 591,5 миллион сомго жетет же 2023-жылга салыштырмалуу 6 214,8 миллион сомго же 2 эседен ашык көбөйөт. Бул Чүй облусунун чакан шаарларында жаңы өнөр жай жана кайра иштетүү ишканаларынын ачылышына байланыштуу жетишилет. Чүй облусунун бюджетинин киреше бөлүгү негизинен салыктык кирешелердин эсебинен толтурулат. Эгерде 2023-жылы Чүй облусунун бюджетине салыктык түшүүлөр 68,5%ды түзсө, 2030-жылга карата бул көрсөткүч 74%га жетет. Белгилүү болгондой, азыркы учурда ишкерлердин көпчүлүгү салык төлөөдөн качышат, бул салык органдарынын коррупциясынын жогорку деңгээли менен байланыштуу, ошондуктан ак ниетсиз салык төлөөчүлөрдөн салык төлөмдөрүн мыйзамдуу түрдө өндүрүү механизмдерин иштеп чыгуу зарыл.

Негизги капиталга инвестицияларды тартууга келсек, 2030-жылга карата бул жерде дагы 2 эсе өсүү күтүлүүдө, бирок республикадагы туруктуу экономикалык жана саясий кырдаал менен бул көрсөткүчтү 5-6 эседен ашык көбөйтүүгө болот, бул үчүн бардык экономикалык өбөлгөлөр бар.

Чүй облусунун чакан шаарларын финансылык камсыздоодо чыгашалар дагы маанилүү маселе. Практика көрсөткөндөй, көп сандаган финансы ресурстары сарамжалдуу эмес чыгымдалууда, Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети республикалык бюджеттин финансы ресурстарын деталдуу жана туура чыгымдоосу зарыл.

2030-жылы Чүй облусунун бюджетинин чыгашалары 11308,2 млн сомду түзөт, кирешелер боюнча маалыматтарга пропорционалдуу түрдө киреше бөлүгү канчалык көп болсо, чыгашалар да ошончолук жогору болот, эң негизгиси бюджеттин тартыштыгына жол бербөө болуп саналат. Биздин болжолдуу маалыматтар боюнча, 2030-жылга чейин бюджеттин тартыштыгы күтүлбөйт, бул Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин туура жүргүзгөн финансылык-экономикалык саясатынын натыйжасында жетишилет. Экономиканын социалдык секторунда ири чыгашалар күтүлүүдө, анткени биздин өлкө социалдык багыт алган, анын максаты жарандарыбыздын бакубаттуулугун жогорулатуу болуп саналат.

Бүтүндөй алганда, болжолдонгон мезгилге чакан шаарларды өнүктүрүүнүн болжолу төмөнкү факторлор менен мүнөздөлөт:

– шаардык муниципалдык түзүмдөрдүн финансылык өнүгүүсүнүн социалдык багыты (жалпы чыгашалардын үлүшү 50% жакын), өнүктүрүү бюджетинин өсүшүн чектөө менен;

- республикалык бюджеттен, ошондой эле тышкы жана ички каржылоо булактарынан келип түшүүчү финансыларга жогорку көз карандылык;
- Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин финансы-экономикалык саясатын билгичтик менен ишке ашырууга жараша республикалык бюджетте тартыштыктын же профициттин болушу;
- финансылык ресурстарды бөлүштүрүүдө күтүлбөгөн чыгашаларга тыюу салуу;
- салык төлөмдөрүн өндүрүп албоо тобокелдиктери;
- шаардык агломерацияларды өнүктүрүү боюнча республикалык жана региондук долбоорлорду ишке ашыруу үчүн республикалык же жергиликтүү бюджеттерден финансылык каражаттардын жетишсиздиги, бул финансылык жана экономикалык өсүшкө өбөлгө түзбөйт;
- кошумча каражаттарды тартууга көмөктөшүү үчүн жаңы ченемдик укуктук актыларды кабыл алуу;
- чакан шаарлардын бюджеттеринин республикалык бюджетке жогорку көз карандылыгы (бюджеттер аралык мамилелердин дотациялык мүнөзү).

Чакан шаарларды финансылык өнүктүрүү Стратегиясын ишке ашырууда мониторинг жүргүзүү зарыл, ал төмөнкүлөрдү: үзгүлтүксүз байкоо жүргүзүү процессин, кубулуштарды жана окуяларды изилдөөнү, башкаруунун маалыматтык базасын түзүүнү, объектидеги өзгөрүүлөрдүн жүрүшүнө жана мүнөзүнө мониторинг жүргүзүүнү, ошондой эле критерийлердин (эталондордун) тутумунун негизинде четтөөлөрдү баалоону камтышы керек.

Ошентип, финансылык жана бюджеттик-салыктык көрсөткүчтөрдү, мамлекеттик сектордо жөнгө салууга жана башкарууга мамилени болжолдоо иш жүзүндө Чүй облусунун гана эмес, республиканын башка чакан шаарларынын финансылык өнүгүүсүнүн маңызын көрсөтөт, ал акырында аны стимулдаштырууну жана финансылык ресурстарды оптималдаштырууну аныктайт.

КОРУТУНДУ

Чүй облусунун чакан шаарларын финансылык жактан өнүктүрүү боюнча негизги тыянактарды төмөнкүдөй баяндоого болот:

1. Экономикалык өсүштү жөнгө салуу жана стимулдаштыруу процессинде финансылык ресурстарды жана инструменттерди пайдалануу боюнча илимий-теориялык жоболорду кароодо экономиканы жөнгө салуунун жана стимулдаштыруунун маани-маңызынын концепцияларын жалпысынан бөлүп көрсөтүү зарыл.

Финансылык жөнгө салуу методдорунун ичинен финансылык методдор олуттуу орунду ээлейт, анын ичинде:

- а) финансылык камсыздоо;
- б) финансылык жөнгө салуу;
- в) материалдык стимулдар.

Финансылык камсыздоо, финансылык жөнгө салуу жана финансылык стимулдардын аныктамаларына таянып, бул аныктамалардын негизги элементтери финансылык ресурстар болуп саналат деген корутунду чыгарууга болот. Финансы ресурстары мамлекеттин, облустун жана шаарлардын, ошондой эле чарба жүргүзүүчү субъектилердин жана үй чарбаларынын кызыкчылыктарынын кыймылдаткыч күчү болуп саналат. Финансылык ресурстардын көлөмүн өзгөртүү социалдык-экономикалык өнүгүүнүн бардык катышуучуларына жөнгө салуучу жана стимулдаштыруучу таасирин тийгизет.

2. Кирешелердин ыйгарым укуктарын жана кирешелерди бюджеттик системанын деңгээлдеринин ортосунда бөлүштүрүүнүн жана оптималдаштыруунун негизги таянымдарын эске алуу менен төмөнкүлөрдү белгилесе болот:

- бул кирешелер боюнча салыктык базанын өлчөмү алар жүргүзөн финансылык саясатка көз каранды болгон бийлик органдарына таандык айрым кирешелерди аныктоо жана жөнгө салуу боюнча ыйгарым укуктарын белгилөө;

- аймактарды социалдык-экономикалык өнүктүрүү үчүн жагымдуу шарттарды түзүүдө жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын кызыкчылыгын камсыз кылуу зарылчылыгы;

- ар бир деңгээлдеги бюджеттердин өздүк кирешелери жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына жүктөлгөн чыгаша ыйгарым укуктарын ишке ашыруу жана администрациялык-аймактык бирдиктерди финансылык жактан камсыз кылуунун туруктуулугун жогорулатуу үчүн негиз болууга тийиш.

3. Кыргыз Республикасынын жергиликтүү бюджеттеринин кирешелерин жана чыгашаларын оптималдаштыруунун өзгөчөлүктөрүн кароодо муниципалдык түзүмдөрдүн финансылык коопсуздугун камсыздоо чөйрөсүндөгү принципалдуу айырмачылыктарды аныктоо жана анын негизинде чет мамлекеттердин жеке жетишкендиктерин биздин учурдагы реалдуулукка ыңгайлаштыруу мүмкүнчүлүгүн жана зарылдыгын аныктоо үчүн бул чөйрөдөгү чет өлкөлүк тажрыйбага кайрылуу зарыл.

Белгилей кетсек, бюджеттерди жана бюджеттер аралык мамилелерди уюштуруунун азыркы системасы толук түзүлүп бүтө элек, тынымсыз өнүгүп, өркүндөтүлүп жатат.

4. Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө чакан шаарлардагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын финансылык ресурстарына талдоо жүргүзүлүп, комплекстүү баа берилген, бул заманбап ар бир мамлекеттин региондук өнүгүүсүндө чакан шаарлар чоң роль ойноорун көрсөтөт. Эл аралык тажрыйба көрсөткөндөй, региондук экономика көп жагынан мамлекеттин туруктуулугунан эмес, аймактардагы шаардык инфраструктуранын канчалык деңгээлде өнүккөнүнөн да көз каранды, биздин учурда булар Чүй облусунун шаарлары болуп саналат.

5. Чакан шаарлардын бюджеттеринин финансылык абалына баа берүүнүн методологиялык инструменттерин эске алуу менен, шаардык муниципалитеттердин жергиликтүү өз алдынча башкаруусунун финансы системасын өнүктүрүүнүн маанилүү багыты болуп алардын максималдуу өз алдынчалыгы саналат, ал көпчүлүк учурда жергиликтүү өз алдынча

башкаруунун кирешесине, республикалык бюджеттен ачык каржылоого көз каранды экендигин белгилеп кетебиз.

Чакан шаарларды өнүктүрүүнү ички жана тышкы каржылоону баалоонун негизги компоненттери болуп бюджеттин көрсөткүчтөрдү, алардын орто мөөнөттүү келечекте өнүгүү динамикасын, муниципалитеттердин бюджетин даярдоо түзүмүн ж.б. финансылык-экономикалык талдоо болуп саналат.

6. Чакан шаардык агломерациялар өлкөнүн калкынын жашоосун камсыз кылуунун структуралык системасында маанилүү роль ойнойт. Шаарлар ортосундагы атаандаштык күчөп турган шартта, чакан шаарларды натыйжалуу башкаруу, тышкы жана ички чакырыктарга жана коркунучтарга туруштук берүү жөндөмдүүлүгү чоң мааниге ээ.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Чакан шаарларда жергиликтүү өз алдынча башкаруунун финансылык-кредиттик жана инвестициялык механизмдерин өнүктүрүүнүн негизги багыттары сунушталды, алар башкаруунун ыкмаларын колдонуу менен чакан шаарларды андан ары өнүктүрүү үчүн тандоону камсыз кылат. Бул маселеде оптималдуу жана натыйжалуу ыкма катары стратегиялык пландаштырууну тандоо боюнча алдыңкы изилдөөчүлөрдүн пикирлери шайкеш келди. Ага өтүү мамлекеттик жана муниципалдык башкаруунун бүткүл системасы үчүн «сапаттын» жаңы деңгээли гана эмес, ошондой эле шаар аймактарын мейкиндик өнүктүрүүнүн актуалдуу маселелерин чечүүнүн ийгиликтүү варианты дагы болуп саналат.

2. Чакан шаарларды финансылык жактан өнүктүрүү Стратегиясы сунушталды, ал максаттарды жана милдеттерди аныктоону, финансылык ресурстарды башкаруунун жаңы критерийлерин иштеп чыгууну, чакан шаарлардын учурдагы финансылык абалына аналитикалык баа берүүнү, шаарлардын кирешелеринин жана чыгашаларынын сметасын түзүү, чакан шаарлар үчүн кошумча финансылык ресурстарды издөө көйгөйлөрүн чечүү, чакан шаарлардын финансылык абалынын болжолдорун түзүү жана өнүктүрүү стратегиясын ишке ашырууга мониторинг жүргүзүү боюнча иш-аракеттердин алгоритмин камтыйт.

3. Орто мөөнөттүү мезгилге чакан шаарларды келечектүү өнүктүрүүнүн иштелип чыккан жана сунушталган финансылык план-болжолу болжолдуу кирешелерди эсептөө үчүн пландык мезгилди эсептөөгө мүмкүндүк берет, мында көрсөткүчтөр кирешенин ар бир булагы боюнча өзүнчө аныкталат.

Биз болжолдоону Чүй облусунун чакан шаарларынын финансылык ресурстарынын негизги макроэкономикалык көрсөткүчтөрүнүн, салык, бажы, бюджеттик жана башка тармактык мыйзамдардын өзгөрүшүнө баа берүүнүн негизинде түздүк, ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын бюджетинин киреше бөлүгүн салыктык башкаруунун деңгээлин эске алдык.

ДИССЕРТАЦИОННЫМ ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Амангельдиев, Д. Дж. Стандарты качества управления взаимоотношениями с потребителями банковских услуг для решений задач местного самоуправления [Текст] / Д. Дж. Амангельдиев, Ж. К. Алымбаева // Актуальные вопросы экономики. – Махачкала, 2024. – № 2. – С. 271-279. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=64900878>
2. Амангельдиев, Д. Дж. Корпоративное финансирование и перспективы его развития в современном коммерческом банке [Текст] / Д. Дж. Амангельдиев, Ж. К. Алымбаева // Актуальные вопросы экономики. – Махачкала, 2024. – № 2. – С. 263-270. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=64900877>
3. Амангельдиев, Д. Дж. Зарубежный опыт оптимизации финансовых ресурсов муниципальных образований [Текст] / Д. Дж. Амангельдиев, А. О. Кожошев // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2023. – № 8. – С. 140 -143. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=65663746>
4. Амангельдиев, Д. Дж. О развитии межрегионального сотрудничества в рамках ЕАЭС [Текст] / Д. Дж. Амангельдиев, К. Ажекбаров // Роль и место цивилизованного предпринимательства в экономики России. – Москва, 2024. – Том 23. – № 3. - С. 9 -13. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=71311580>
5. Амангельдиев, Д. Дж. О методике оценки влияния интеграционных процессов на экономики государств-членов ЕАЭС [Текст] / Д. Дж. Амангельдиев, К. Ажекбаров // Вестник НИУ «КЭУ им. М. Рыскулбекова». – 2024. – № 3(64). - С. 16 -18. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=74480775>
6. Амангельдиев, Д. Дж. Основные направления развития таможенной политики в Кыргызской Республике на современном этапе [Текст] / Д. Дж. Амангельдиев // Вестник НИУ «КЭУ им. М. Рыскулбекова». – 2024. – № 3(64). - С. 21 -26. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=74480777>
7. Амангельдиев, Д. Дж. Актуальные проблемы административно-территориальной реформы в Кыргызской Республике [Текст] / Д. Дж. Амангельдиев // Путеводитель предпринимателя. – Москва, 2024. – Том 17. – № 4. - С. 125 -131. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=75159775>
8. Amangeldiev. D. Quality management 5.0 in the delivery of public services by local self-government authorities through sustainable innovations: cutting-edge international experiences and the prospects for Kyrgyzstan (Управление качеством 5.0 при предоставлении государственных услуг органами местного самоуправления посредством устойчивых инноваций: передовой международный опыт и перспективы для Кыргызстана) [Текст] / D. Amangeldiev, A. Shadybekov, A. Kozhoshev, A. Kadyrov, A. Bekov// Proceedings on Engineering Sciences. - Volume (SCOPUS). – Serbia, 2025. – PP. . – Режим доступа: https://elibrary.ru/title_about_new.asp?id=79966
9. Amangeldiev. D. Sustainable innovations in management information systems for ensuring quality 5.0 in local governance of smart cities (Устойчивые инновации в информационных системах управления для обеспечения качества 5.0 в местном управлении умными городами) [Текст] / D. Amangeldiev, A. Shadybekov, A.

Амангельдиев Данияр Жолдошевичтин 08.00.10 – финансы, акча жүгүртүү жана насыя адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын финансылык ресурстарын стимулдаштыруу жана оптималдаштыруу (Чүй облусунун шаарларынын мисалында)” темасындагы диссертациясынын РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: финансылык ресурстар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, жергиликтүү бюджет, финансылык колдоо жана стимулдар.

Изилдөөнүн объектиси чакан шаарларды финансылык жактан өнүктүрүү жана модернизациялоо болуп саналат.

Изилдөөнүн предмети: Чүй облусунун чакан шаарларын финансылык камсыздоо процессинде пайда болгон уюштуруучулук-башкаруучулук жана социалдык-экономикалык мамилелер.

Изилдөөнүн максаты: жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын финансылык ресурстарынын эффективдүүлүгүн жана анын макроэкономикалык параметрлерге тийгизген таасирин жогорулатуу боюнча системалуу теориялык жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөө методдору: Изилдөөнүн методологиялык негизин жалпы илимий жана атайын методдор: анализ жана синтез, эксперттик баалоо ыкмасы, системалык жана кырдаалдык анализ, ар кандай статистикалык жыйындыларды салыштыруу ыкмалары, социалдык-экономикалык процесстерге баа берүүнүн логикалык, системалык жана комплекстүү мамилеси ж.б. методдор түздү.

Иштин илимий жаңылыгы шаардык муниципалитеттердин финансылык ресурстарын стимулдаштырууда жана оптималдаштырууда, экономикалык өнүгүүнүн циклдик мүнөзүн талдоонун негизинде макроэкономикалык параметрлерге тийгизген таасиринде жатат.

Алынган натыйжалар: жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын финансылык ресурстарын стимулдаштыруу жана оптималдаштыруу боюнча изилдөөнүн алынган натыйжалары мамлекеттик органдар тарабынан республиканын стратегиялык өнүгүүсүндө финансылык потенциалды калыптандырууга багытталган мамлекеттик программаларды иштеп чыгууда жана ишке ашырууда пайдаланылышы мүмкүн.

Колдонуу даражасы: практикалык ыкмалар жана сунуштар шаардык муниципалитеттердин финансылык абалына мониторинг жүргүзүү жана баалоо практикасын системалуу түрдө өркүндөтүүгө мүмкүндүк берет.

Колдонуу чөйрөсү: Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору жана натыйжалары жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан, ошондой эле республиканын жогорку окуу жайларында экономика багыттары

боюнча билим алган студенттер, магистранттар, аспиранттар үчүн «Финансы саясаты», «Мамлекеттик жана муниципалдык финансы», «Мамлекеттин салык саясаты» дисциплиналары боюнча окуу-методикалык комплекстерди, окуу куралдарын жана программаларын иштеп чыгуу үчүн пайдаланылышы ыктымал.

РЕЗЮМЕ

диссертации Амангельдиева Данияра Джолдошевича на тему «Стимулирование и оптимизация финансовых ресурсов местного самоуправления КР (на примере городов Чуйской области)», на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.10 – финансы, денежное обращение и кредит

Ключевые слова: финансовые ресурсы, местное самоуправление, местный бюджет, финансовое обеспечение и стимулирование.

Объект исследования: является финансовое развитие и модернизация малых городов.

Предмет исследования: организационно-управленческие и социально-экономические отношения, возникающие в процессе финансового обеспечения малых городов Чуйской области.

Цель исследования: целью диссертационной работы является разработка системных теоретических и практических рекомендаций по повышению эффективности функционирования финансовых ресурсов МСУ и ее влияния на макроэкономические параметры.

Методы исследования: Методическую основу исследования составили общенаучные и специальные методы: анализ и синтез, метод экспертных оценок, системный и ситуационный анализ, методы сравнения различных статистических совокупностей, логический, системный и комплексные подходы к оценке социально-экономических процессов и др.

Научная новизна заключается в стимулировании и оптимизации финансовых ресурсов городских муниципальных образований и влияние на макроэкономические параметры на основе анализа цикличности развития экономики.

Полученные результаты: Полученные результаты исследования по стимулированию и оптимизации финансовых ресурсов органов МСУ могут быть использованы органами государственного управления при разработке и реализации государственных программ направленных на формирование финансового потенциала в стратегическом развитии республики.

Степень использования: практические подходы и рекомендации позволяют системно усовершенствовать практику мониторинга и оценки финансового состояния городских муниципальных образований.

Область применения: Основные положения и полученные результаты диссертационного исследования могут быть использованы органами МСУ, в высших учебных заведениях республики для разработки учебно-методических комплексов (УМК), пособий и программ по дисциплинам: «Финансовая политика», «Государственные и муниципальные финансы», «Налоговая

политика государства», студентам, магистрантам, аспирантам по экономическим направлениям.

SUMMARY

of the dissertation of Daniyar Dzholdoshevich Amangeldiev on the topic "STIMULATION AND OPTIMIZATION of financial RESOURCES of LOCAL SELF-GOVERNMENT of the Kyrgyz Republic (on the example of the cities of the Chui region)", for the degree of Candidate of Economic Sciences in the specialty 08.00.10- finance, money circulation and credit

Keywords: financial resources, local government, local budget, financial support and incentives.

The object of research is the financial development and modernization of small towns.

The subject of the research is organizational, managerial and socio-economic relations arising in the process of financial support for small towns in the Chui region.

Research objective: the purpose of the thesis is to develop systematic theoretical and practical recommendations for improving the efficiency of the financial resources of local self-government and its impact on macroeconomic parameters.

Research methods: The methodological basis of the research was made up of general scientific and special methods: analysis and synthesis, the method of expert assessments, systematic and situational analysis, methods of comparing various statistical aggregates, logical, systematic and integrated approaches to assessing socio-economic processes, etc.

The scientific novelty lies in stimulating and optimizing the financial resources of urban municipalities and influencing macroeconomic parameters based on the analysis of the cyclical development of the economy.

The results obtained: The obtained research results on stimulating and optimizing the financial resources of local self-government bodies can be used by government agencies in the development and implementation of government programs aimed at building financial potential in the strategic development of the republic.

Degree of use: practical approaches and recommendations make it possible to systematically improve the practice of monitoring and assessing the financial condition of urban municipalities.

Scope of application: The main provisions and the results of the dissertation research can be used by local self-government bodies, in higher educational institutions of the republic for the development of educational and methodological complexes, manuals and programs in the disciplines: "Financial Policy", "State and municipal Finance", "State tax policy", students, undergraduates, postgraduates in economic areas.

